

De NSA-affaire en de grenzen van de macht

Naar een wederkerig begrip van privacy

Bart van der Sloot

De Amerikaanse National Security Agency (NSA) bestaat sinds 1952 en heeft ten doel de veiligheid van de Amerikaanse burger en staat te waarborgen door het vergaren van inlichtingen. Net zoals bij veel Amerikaanse veiligheidsdiensten zijn haar bevoegdheden stelselmatig uitgebreid en heeft zij voornamelijk na 9/11 vergaande middelen en ruimte gekregen om haar activiteiten te verbreden en te intensiveren. Sinds de onthullingen van Edward Snowden is duidelijk geworden hoe wijdverbreid de activiteiten van de NSA zijn; zij beperken zich niet slechts tot verdachte personen binnen de landsgrenzen van de Verenigde Staten, maar strekken zich uit tot vrijwel elk continent en betreffen potentieel de activiteiten van eenieder; van diplomaten tot politici, van bedrijven tot simpele burgers, zonder dat zij van enig strafbaar feit worden verdacht. Daarbij staat niet langer slechts de nationale veiligheid, maar steeds meer het nationale belang centraal.¹

Aard en omvang

De precieze omvang van de activiteiten van de NSA is vooralsnog onduidelijk, maar sterke vermoedens wijzen in de volgende richting. Van de klanten van Verizon, een grote telecomprovider in de Verenigde Staten, zijn de belgegevens voor een periode van zo'n 10 jaar opgeslagen; de activiteiten van gebruikers van diensten van Google, Facebook, Apple, Microsoft en Skype zouden zijn gevolgd; het verkeer van internetters wier glasvezelkabel via Brits grondgebied met de Verenigde Staten is verboden zou zijn afgetapt; de dataservers van Google en Yahoo zouden zijn uitgelezen; creditcardtransacties zouden zijn gecontroleerd; het telefoonverkeer van de Belgische telecomprovider Belgacom zou zijn gehackt; en globaal zouden er in Nederland zo'n 1.8 miljoen telefoongesprekken zijn afgetapt, in Frankrijk zo'n 70.3 miljoen, in Spanje zo'n 60 miljoen en in Italië zouden er zo'n 46 miljoen sms'jes, e-mails en zoekopdrachten zijn geregistreerd. Daarnaast lijkt de NSA ook specifieke personen te hebben gevolgd, zoals EU-diplomaten werkzaam in de VS, politici en ambtenaren tijdens de G20-top, werknemers van de VN, de EU, het atoomagentschap en

¹ <<http://bit.ly/11ZbnAv>>.

tientallen ambassades, wereldleiders als Angela Merkel en Dilma Rousseff, de Mexicaanse regering en vele anderen.² Tot slot is ook bekend dat ondernemingen, die potentieel interessante innovaties en technologieën bezitten, worden bespioneerd om zo bedrijfsgeheimen te ontfutselen.³

Dit heeft tot vele reacties geleid. In Europa heeft de officiële privacy-adviesgroep een brandbrief gestuurd naar de Europese Commissie en haar opgeroepen tot daadkrachtig optreden.⁴ De Commissie heeft in de hoedanigheid van Vicevoorzitter Viviane Reding inmiddels gereageerd en benadrukt dat Europa de privacy-rechten van burgers hoog in het vaandel heeft.⁵ Daarnaast is er een klacht ingediend over de praktijken van de Engelse veiligheidsdiensten en heeft het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) toegezegd deze onder een speciale spoedprocedure te zullen behandelen.⁶ In de Verenigde Staten is een zeer kritisch rapport van de Privacy and Civil Liberties Oversight Board verschenen over de af luisterpraktijken.⁷ President Obama heeft in een speech aangegeven bereid te zijn tot een aantal concessies,⁸ alhoewel het onderliggende decreet deze belofte slechts marginaal lijkt waar te maken,⁹ en in Nederland is er ondertussen weinig animo om fundamentele wijzigingen aan te brengen in de nationale veiligheidsinfrastructuur. Verantwoordelijk minister Ronald Plassterk stelde namens het kabinet dat "op zichzelf het intercepteren van meta-data en het analyseren daarvan in zijn algemeenheid een aanvaardbare methode in het kader van onderzoek naar terroristen, andere gevaren voor de nationale veiligheid of in het kader van militaire operaties"¹⁰ is, en het rapport van de Commissie Dessens, aangaande de evaluatie van Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, wordt door velen als mager beschouwd.¹¹ Wel is er een rechtszaak aangespannen tegen de Nederlandse staat ten aanzien van het gebruik van illegaal verkregen inlichtingen door de Nederlandse Algemene Inlichtingen- en VeiligheidsDienst (AIVD) en de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD).¹²

Naar aanleiding van deze rechtszaak heeft zich recentelijk nog een aantal ontwikkelingen voorgedaan. Minister Platsterk liet aanvankelijk in een Nieuwsuur¹³ en een Pauw-en-Witteman¹⁴ uitzending nog doorschemeren dat de Amerikanen op Nederlands grondgebied en ten aanzien van Nederlandse bur-

2 <<http://bit.ly/IsVLbU>>. <<http://bit.ly/1mcoZND>>.

3 <<http://bit.ly/1ldieuR>>.

4 <<http://bit.ly/1qTceqx>>.

5 <<http://bit.ly/1jbXzB1>>.

6 <<http://bit.ly/1r4kkea>>.

7 <<http://bit.ly/1l26xas>>.

8 <<http://bit.ly/1mcpbwg>>.

9 <<http://1.usa.gov/1dvRGOY>>.

10 <<http://bit.ly/1thnD5I>>.

11 <<http://bit.ly/1nfihqf>>.

12 <<http://bit.ly/1ntHFWx>>. Zie ook: <<http://bit.ly/RunRlX>>.

13 <<http://bit.ly/QsRlXR>>.

14 <<http://bit.ly/1pfK9wg>>.

gers gegevens hadden verzameld. Deze zouden eventueel verstrekt zijn aan de AIVD en MIVD. De dagvaarding betrof dan ook het zogenoemde 'witwassen' van illegaal verkregen data door de Nederlandse diensten, door de gegevens die zij van de Amerikanen hadden verkregen te gebruiken, zonder de herkomst daarvan te verifiëren. Plasterk heeft vervolgens besloten meer openheid van zaken te geven, om zich zo in de juridische procedure teweer te kunnen stellen, dit tegen de gebruikelijk geheimhouding omtrent de werkwijze van de inlichtingendiensten in.

Plasterk heeft toegegeven dat zijn aanvankelijke reactie in de media-uitzendingen een 'best guess' was en dat hij reeds op 22 november¹⁵ doorkreeg dat het vermoedelijk wel degelijk de Nederlandse diensten zelf waren die inlichtingen verzamelden en vervolgens verstrekten aan de Amerikaanse diensten. De kamer was vervolgens verbolgen over het feit dat zij niet volledig en tijdig was geïnformeerd¹⁶ en er werd oppositie-breed (met uitzondering van de kleine christelijke partijen) een motie van wantrouwen gesteund,¹⁷ die op haar beurt weer leidde tot spanningen tussen Diederik Samson en Alexander Pechtold.¹⁸ Na het Kamerdebat werd duidelijk dat de Commissie-stieken¹⁹ mogelijkwijs wel op de hoogte was gesteld van de werkelijke gang van zaken, maar dat Plasterk daarbij niet had aangegeven dat hij hiermee terugkwam op zijn eerdere woorden. Daardoor ontging veel van de Commissieleden de politieke lading van deze mededeling en de Commissie achtte zich dan ook niet geïnformeerd over dit feit.²⁰

Niet alleen werd door het debat duidelijk dat de Nederlandse inlichtingendiensten zelf Nederlandse burgers afluisteren en de verkregen informatie vervolgens doorspelen aan de Amerikaanse diensten als onderdeel van de roemruchte 'nine-eyes' samenwerking,²¹ ook is enigszins meer helderheid gekomen omtrent de vraag welke gegevens worden verzameld. Het aantal van 1.8 miljoen afgetapte telefoongespreken blijkt te gaan om 1,8 miljoen meta-data. Daarbij wordt gewezen op het feit dat dit niet betekent dat er 1.8 miljoen gesprekken zijn afgeluisterd, aangezien per telefoongesprek (of andere communicatievorm) meerdere 'brokjes' meta-data kunnen worden verzameld (bijvoorbeeld de deelnemers aan een gesprek, de duur van het gesprek en de locatie van de gesprekspartners).²² Ook wordt echter benadrukt dat het aan-

15 <<http://bit.ly/1jQ4WRE>>.

16 <<http://bit.ly/1iw5Vqp>>.

17 <<http://bit.ly/1eQ53xZ>>.

18 <<http://bit.ly/1dksWe4>>.

19 <<http://bit.ly/1jckrkV>>.

20 <<http://bit.ly/QsRiJW>>.

21 <<http://bit.ly/1kHA7iY>>.

22 Zie over meta-data onder meer (met dank aan Matthijs Koot <<http://bit.ly/1jckxsT>> voor deze suggesties): <<http://bit.ly/1h9eHWv>>. <<http://bit.ly/1hSRVZ2>>. <<http://bit.ly/1r4kNNr>>. <<http://bit.ly/1eQ5f0b>>. <<http://bit.ly/1qTdav5>>. <<http://bit.ly/1gPan31>>. Zie ook de recente uitspraak van het Hof van Justitie: <<http://bit.ly/Qt1zWt>>.

tal van 1,8 miljoen meta-data maandelijks wordt verzameld.²³ Toch blijft de precieze gang van zaken onduidelijk en de vraag welke data precies worden verzameld, over wie en waarom vooralsnog onbeantwoord, aangezien de Nederlandse regering blijft vasthouden aan de vertrouwelijkheid van de werkzaamheden van de inlichtingendiensten.

De onthullingen van Snowden hebben derhalve tot grote commotie geleid, maar de focus ligt vooralsnog voornamelijk op de legitimiteit van de praktijken als zodanig, de diplomatieke betrekkingen tussen naties en de daarmee gemoeide nationale en bedrijfsbelangen, terwijl er relatief weinig aandacht is voor de eventuele gevolgen voor de privacy van burgers. Dit valt te verklaren uit het feit dat privacy, zoals het nu wordt opgevat in de filosofische literatuur en juridische praktijk, wordt gezien als een individueel recht dat een persoonlijke waarde of vrijheid bescherming biedt. Nieuwe technologische ontwikkelingen maken echter mogelijk dat er op grote schaal gegevens worden verzameld, opgeslagen en verwerkt, terwijl deze gegevens niet noodzakelijkerwijs op het privéleven van een persoon betrekking hebben of privacygevoelig zijn. Hiermee wordt de vraag of de nadruk op het individu en zijn persoonlijke belang nog wel de juiste is. Een alternatieve, wederkerige benadering van privacy, die deze verschuiving kan ondervangen, zal in dit artikel worden voorgesteld en worden gebaseerd op het werk van Lon Fuller. Het zal hier primair gaan om de wederkerigheid tussen de burger en de overheid, de relatie tussen consumenten en bedrijven als Google en Facebook blijft dus buiten beschouwing.

Huidige benadering van privacy

Het huidige recht op privacy, zowel in de juridische praktijk als in de filosofische literatuur, is globaal gebaseerd op drie principes waarin steeds het individu en zijn belangen centraal staan. (1) Het is een persoonlijk klachtrecht, (2) dat aan een individuele waarde bescherming biedt en (3) dat in concrete situaties wordt afgewogen tegen het maatschappelijke belang dat met een inmenging is gemoeid. De juridische praktijk zal in deze bijdrage worden besproken aan de hand van de jurisprudentie van het EHRM ten aanzien van artikel 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) dat luidt: 1. Een ieder heeft het recht op respect voor zijn privé leven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn correspondentie. 2. Geen inmenging van enig openbaar gezag is toegestaan in de uitoefening van dit recht, dan voor zover bij wet is voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk is in het belang van de nationale veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten,

23 <<http://bit.ly/1gPamfq>>.

de bescherming van de gezondheid of de goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.

(1) In de literatuur wordt privacy doorgaans beschreven als een recht van een natuurlijk persoon, dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld het recht op vrijheid van meningsuiting of de vrijheid van religie, waarbij rechtspersonen als mediaorganisaties of kerken een centrale rol bekleden. Zelfs het respect voor het familie- en gezinsleven, waarin een vorm van relationele privacy centraal staat, is een recht dat een individu toekomt en door hem alleen kan worden ingeroepen, niet door de familie of het gezin als zodanig. Privacy beschermt daarbij doorgaans slechts individuele belangen, zoals de menselijke waardigheid en persoonlijke autonomie en geen maatschappelijke waarden (uitzondering is Roessler & Mokrosinska 2013), dit wederom in tegenstelling tot andere rechten zoals de vrijheid van meningsuiting, waar naast de mogelijkheid tot persoonlijke ontplooiing en zelfexpressie ook de zoektocht naar waarheid en het vrije debat als onderdeel van de democratische rechtsstaat centraal staan. Privacy heeft tot slot doorgaans een correlatie met de plicht van een ander, bijvoorbeeld de staat, om dit recht te respecteren; hiermee onderscheidt het zich van meer procedurele doctrines, zoals misbruik van macht of het leerstuk van *détournement de pouvoir*, waarbij de plicht van de overheid wordt gekoppeld aan haar eigen vrijheid of beleidsruimte, niet zozeer aan het recht van een individu.

In de juridische praktijk betekent dit dat slechts een natuurlijk persoon een klacht omtrent een privacy-schending kan indienen en wel als hij kan aantonen dat hij persoonlijk schade heeft geleden door de misstand waarover wordt geklaagd. Dit heeft onder het EVRM tot gevolg gehad dat noch groepen noch rechtspersonen een beroep kunnen doen op het recht op privacy en dat drie soorten klachten niet-ontvankelijk worden verklaard. Ten eerste zaken waarin een groep of een maatschappelijke organisatie opkomt tegen een wet of bepaalde praktijk, niet uit persoonlijk oogpunt maar in het maatschappelijk belang (class action). Ten tweede zaken waarin wordt geklaagd over een wet of praktijk als zodanig, zonder dat deze is toegepast of anderszins een effect heeft gehad op de klager (*in abstracto* klachten). Ten derde zaken waarbij wordt geklaagd over een mogelijke en in de toekomst liggende inbreuk, zonder dat er reeds schade is opgetreden (hypothetische klachten of *a priori claims*) (o.a. Tauria).

(2) In de literatuur wordt privacy doorgaans beschreven als een instrumentele en niet als intrinsieke waarde (Solove); waaraan privacy instrumenteel is, daarover bestaat geen overeenstemming, maar doorgaans wordt het gekoppeld aan menselijke waardigheid of persoonlijke autonomie. Niet alleen zijn dit persoonlijke waarden, het zijn ook waarden die verwant zijn aan de meest basale voorwaarden voor een menselijk bestaan en voor de persoonlijke ontwikkeling. Het recht op privacy wordt dan ook vaak geformuleerd als een persoonlijkheidsrecht, dat bescherming biedt aan de 'persoon als persoon' (Warren & Brandeis 1890). Stanley I. Benn heeft bijvoorbeeld beargumenteerd "that a general principle of privacy might be grounded on the more general principle

of respect for persons. By a *person* I understand a subject with a consciousness of himself as agent, one who is capable of having projects, and assessing his achievements in relation to them. To *conceive* someone as a person is to see him as actually or potentially a chooser, as one attempting to steer his own course through the world, adjusting his behavior as his apperception of the world changes, and correcting course as he perceives his errors" (Benn, p. 8-9).

In de juridische praktijk valt eenzelfde benadering te ontwaren en ook hier is privacy verworden tot een algemeen persoonlijkheidsrecht. Dit heeft globaal twee gevolgen gehad. Enerzijds is de reikwijdte van het recht op privacy ongekend groot geworden en biedt deze doctrine simpelweg bescherming aan alles wat enigszins van invloed is op iemands identiteit of persoonlijke ontwikkeling. Zo kan bijvoorbeeld zelfs het ontslag van een persoon een privacy-schending betekenen omdat het juist in de werksfeer is dat een persoon zich maximaal kan ontplooiën en ontslag daar volgens het Hof een negatieve invloed op kan hebben (o.a. C.; Niemitz; Volkov). Anderzijds wordt alles wat niet direct aan iemands persoonlijkheid of identiteit is gerelateerd en geen invloed heeft op iemands persoonlijke ontwikkeling of autonomie doorgaans van de reikwijdte van het recht op privacy uitgezonderd. Zelfs de verwerking van hem betreffende persoonsgegevens (gegevens waarmee iemand kan worden geïdentificeerd) (art. 2 sub a Rbp) valt buiten deze reikwijdte als er bijvoorbeeld weinig persoonsgegevens worden opgeslagen, deze gegevens slechts triviale informatie bevatten, zoals betreffende naam en adres, de gegevensverzameling onderdeel vormt van een alledaagse praktijk (o.a. Murray) of als de data worden verzameld in het openbaar en niet worden opgeslagen of wel worden opgeslagen, maar voor niemand toegankelijk zijn (Herbecq).

(3) Tot slot is privacy een waarde die vrijwel altijd conflicteert met andere, voornamelijk maatschappelijke, waarden (Rehnquist, p. 2). Het onttrekken van zaken aan de openbaarheid heeft doorgaans een (potentieel) negatieve relatie tot het streven naar bijvoorbeeld economische efficiëntie (Posner), veiligheid (Etzioni) en gelijkheid (Allen). Daarom wordt privacy traditioneel als relatieve waarde geformuleerd. Het is niet slechts relatief in de zin dat het een waarde is waarvan de invulling per tijdsgewricht, cultuur, context en zelfs per persoon sterk verschilt, aangezien wat voor de één een privacy-schending is voor de ander een trivialiteit kan zijn (Ariès & Duby; Nissenbaum), maar ook in de zin dat het beperkt mag worden met een beroep op een ander, privacy overstijgend belang, zoals veiligheid (Aleinikoff).

Dit wordt ook gereflecteerd door de structuur van het EVRM. Daarin zijn een aantal rechten vervat die nimmer mogen worden beperkt, zoals het recht om niet te worden gefolterd of aan onmenselijke of vernederende behandelingen te worden blootgesteld, en een aantal rechten die wel mogen worden beperkt, maar slechts in geval van nood (art. 15 EVRM). Artikel 8 EVRM mag echter ook in niet-uitzonderlijke gevallen worden beperkt, namelijk als een in-

perking is voorgeschreven bij wet, noodzakelijk is in een democratische samenleving en instrumenteel is aan het waarborgen van een maatschappelijk belang, zoals de nationale veiligheid, het gemeenschappelijk economisch welzijn of de volksgezondheid. Hierbij wordt de uitkomst van een zaak door het EHRM vaak bepaald door het met een privacy-inmenging gemoeide individuele belang en het daarmee gemoeide publieke belang tegen elkaar af te wegen (Ovey & White, p. 209).

Uitdagingen voor het huidige paradigma: NSA en Big Data

De gegevensverzameling door de NSA staat in een bredere tendens van technische ontwikkelingen die ook wel 'Big Data' wordt genoemd en wordt ingezet door niet slechts de Amerikaanse veiligheidsdiensten, maar ook door die van Nederland en andere westerse landen en door technologiebedrijven als Facebook en Google (Mayer-Schönberger & Cukier). Hierbij worden zo veel mogelijk persoonsgegevens verzameld, middels cookies, internet monitoring, telefoontaps of anderszins en in grote databases opgeslagen. De gegevens worden geaggregeerd en tot groepsprofielen verwerkt op basis van door computeralgoritmes gegenereerde statistische verbanden en generieke patronen. Vervolgens kunnen personen die aan een bepaald groepsprofiel voldoen worden geïndividualiseerd. Deze techniek, die ook wel profiling wordt genoemd, wordt voor steeds meer doeleinden toegepast. In het kader van terrorismebestrijding kan bijvoorbeeld een persoon worden gevolgd of afgeluisterd als hij, geheel of gedeeltelijk, aan een bepaald profiel voldoet (bijvoorbeeld man, moslim, Arabische afkomst en vakantiebestemming Syrië). Evenzo gebruiken banken en verzekeraars risicoprofielen van klanten en baseren daarop (deels) hun beslissingen, bijvoorbeeld gerelateerd aan postcodegebieden en algemene data over de generieke gezondheid of solvabiliteit in een wijk. Ook internetbedrijven als Google en Facebook benutten dergelijke profielen voor reclamedoeleinden; als een gebruiker voldoet aan het profiel "Man, hoger opgeleid, woonachtig te Amsterdam" dan kan dit bijvoorbeeld worden gekoppeld aan een reclame voor een concert van het Szymanowski-kwartet in het Muziekgebouw of voor een bouwkaavel op IJburgs Rieteland-Oost (Custers et. al).

Belangrijk is om op te merken dat er in dit soort systemen in principe geen afbakening in persoon, tijd en ruimte is, maar simpelweg iedereen aan het gegevensverwerkingsproces kan worden onderworpen. In dit proces wordt derhalve niet met de gegevensverzameling aangevangen nadat hiervoor aanleiding is gevonden, maar worden er gegevens verzameld waarvan het eventueel nut pas op een later stadium duidelijk wordt. Daarbij komt dat veel van de data die worden verzameld zogenaemde meta-data zijn, zoals betreffende de duur van en de deelnemers aan een telefoongesprek, maar niet betreffen-

de de inhoud van communicatie zelf.²⁴ Daarnaast blijven de verzamelde data niet direct gekoppeld aan één persoon, maar worden ze gebruikt om algemene groepsprofielen en statistische verbanden mee te genereren. Tot slot is bij dit proces geen redelijk vermoeden nodig om iemand te individualiseren. Zelfs al is er maar 1% kans dat iemand een zeer duur luxeproduct zal aanschaffen of een terroristische activiteit zal ontplooien, dan nog kan het de moeite lonen deze persoon er uit te lichten. Het huidige paradigma komt door deze ontwikkeling op elk van de drie uitgangspunten onder druk te staan.

(1) Ten eerste is het vaak onduidelijk voor personen of zij onderworpen zijn aan dergelijke Big-Dataprocessen en of hun persoonlijke data zijn verzameld. Tot op de dag van vandaag is er bijvoorbeeld geen zekerheid over wie precies onderwerp is geweest van de afluisterpraktijken van de NSA, over welke periode en betreffende welke activiteiten. Kennis omtrent een mogelijk schending ontbreekt derhalve, wat logischerwijs een drempel met zich meebrengt voor het indienen van een klacht. Daarnaast moet worden bedacht dat de NSA niet de enige organisatie is die op grote schaal persoonsgegevens verzamelt, veel, zowel binnen- als buitenlandse overheidsdiensten doen iets soortgelijks, bedrijven als Google en Facebook hebben een businessmodel dat is gebaseerd op het op grote schaal verzamelen en verwerken van persoonsgegevens van hun gebruikers en vrijwel iedere burger kan met kinderlijk gemak via zijn mobiel foto's en filmpjes maken en die op het internet plaatsen, zonder dat de gefilmde of gefotografeerde daar noodzakelijkerwijs erg in heeft. Tot slot lijkt het in deze constellatie van zeer wijdverbreide gegevensverzameling en -verwerking schier onmogelijk voor iemand om alle natuurlijke en juridische personen die in het bezit zijn van zijn persoonsgegeven in kaart te brengen, te controleren of zij hier op een rechtmatige wijze gebruik van maken en om indien dit niet het geval is, een klacht in te dienen om zodoende via juridische weg zijn recht op privacy af te dwingen.

Daarbij komt dat het lastig zal zijn om de concrete schade aan de persoonlijke belangen van de klager aan te tonen. Niet alleen is het onduidelijk of iemand is opgenomen in een database, zelfs als dit bekend is zal het lastig zijn om een specifiek persoonlijk belang aan te tonen, aangezien dergelijke databases vaak gegevens over duizenden of soms zelfs miljoenen personen bevatten. Terwijl bij traditionele privacy-schendingen, zoals huisvredebreuk, de schending en de gevolgen daarvan in tijd, ruimte en persoon waren afgebakend en het daaruit voortvloeiende persoonlijk belang derhalve redelijk concreet was, draagt de eventuele individuele schade die voortvloeit uit gegevensverzamelingspraktijken echter vaak een tamelijk hypothetisch karakter, aangezien de verzameling zelf doorgaans weinig effect heeft op de persoonlijke autonomie of menselijke waardigheid van een individu. De schade die zou kunnen ontstaan vloeit voort uit de mogelijkheid van bijvoorbeeld een data-lek of misbruik door

24 Ook dit kan overigens zeer veelzeggend zijn: <<http://bit.ly/1mjfFou>>.

een toekomstig en kwaadwillend regime, waarvan onduidelijk is of dit zal geschieden en welke consequenties dit zal hebben.

(2) Misschien wel belangrijker is dat in dit soort grootschalige gegevensverwerkingsprocessen simpelweg een andere waarde op het spel lijkt te staan dan de persoonlijke vrijheid, autonomie of waardigheid. Bij een klassieke privacy-schending, die specifiek gericht is tegen één persoon of een afgebakende groep, is het primaire belang dat op het spel staat individueel, gerelateerd aan een bijvoorbeeld persoonlijke autonomie, menselijke waardigheid of een vorm van negatieve vrijheid. Nu gegevensverwerkingsprocessen juist niet meer zijn gericht op één persoon of een afgebakende groep, maar simpelweg (potentieel) iedereen betreffen, rijst de vraag of een paradigma waarin de kernwaarde die beschermd moet worden een aan een persoon verbonden belang is, niet op gespannen voet staat met deze nieuwe ontwikkelingen.

Wat veeleer op het spel lijkt te staan bij de NSA-affaire zijn algemene en maatschappelijke belangen, zoals de effectiviteit van overheidsbeleid. "Some agency insiders now believe that NSA is only able to report on about 1 percent of the data that it collects, and it is getting harder every day to find within this 1 percent meaningful intelligence" (Aid, p. 304). Daarmee kan niet alleen de vraag worden gesteld welk nut het verzamelen van zoveel persoonsgegevens heeft, maar ook of dit wel noodzakelijk, proportioneel en subsidiair is, dat wil zeggen of er geen minder belastende alternatieven open stonden voor de overheid om dezelfde doelstellingen te verwezenlijken. Wat hierbij derhalve op het spel lijkt te staan is simpelweg de vraag of de overheid haar macht misbruikt en of zij daarmee niet de basale legitimiteit van de democratische rechtsorde als zodanig ondermijnt.

(3) Anderzijds wordt het in dit soort Big-Datasystemen steeds lastiger om een goede belangenafweging te maken. Een belangenafweging ligt voor de hand bij de toetsing van klassieke privacy-problemen, bijvoorbeeld een huiszoeking van een persoon in het kader van een strafrechtelijk onderzoek, waarbij de inbreuk duidelijk in persoon, tijd en ruimte is afgebakend en zowel het daaruit voortvloeiende individuele belang als het publieke belang, bijvoorbeeld gerelateerd aan het oplossen van een moordzaak, een zeer concreet karakter dragen. Bij Big-Datasystemen is echter enerzijds het publieke belang hypothetisch en abstract en is het vaak onduidelijk in hoeverre een specifieke gegevensverzameling een bijdrage zal leveren aan het streven naar bijvoorbeeld veiligheid en draagt anderzijds, zoals eerder gesteld, het individuele belang tevens een abstract en hypothetisch karakter. Beide belangen zijn weinig concreet en derhalve moeilijk tegen elkaar af te wegen.

Daarnaast is het de vraag of privacy, in de zin waarin die bij de NSA-affaire centraal staat, wel een relatieve waarde zou moeten zijn. Als het klopt dat het hier niet langer gaat om de schending van de individuele autonomie of menselijke waardigheid van deze of die persoon, maar om een structureel probleem met een daaraan verbonden maatschappelijk belang, namelijk de basale legiti-

miteit en effectiviteit van de rechtsorde, dan is de vraag of het hier niet simpelweg om de basale minimumvoorwaarden voor een democratische rechtsstaat gaat. Als dit inderdaad het geval is, dan gaat het niet langer om een relatieve waarde die de belangen van het individu beschermt, maar om een absolute waarde die door elke democratische rechtsstaat moeten worden gerespecteerd.

Een alternatieve benadering van privacy

Elk van de drie uitgangspunten van het recht op privacy komt derhalve onder druk te staan door deze ontwikkelingen. Het werk van Lon Fuller kan als basis dienen voor een alternatieve benadering van privacy die deze uitdagingen kan ondervangen. Fuller baseerde zijn rechtsfilosofie grotendeels op het begrip wederkerigheid en refereerde daarbij aan Aristoteles, die in zijn *Ethica Nicomachea* drie typen rechtvaardigheid onderscheidt: corrigerende, distributieve en wederkerige. Ten aanzien van wederkerige rechtvaardigheid merkt deze op dat 'simpele' reciprociteit niet kan dienen als basis voor rechtvaardigheid, aangezien een brood niet kan worden geruild voor een ander brood en geweld niet met geweld moet worden vergolden (Aristoteles). Zogenaemde diagonale wederkerigheid, bijvoorbeeld het ruilen van een brood voor een paar schoenen, zou dat mogelijkwelns wel kunnen, alhoewel de interpretatie van Aristoteles op dit punt notoir lastig is. Fuller stelt dat er vier manieren zijn om Aristoteles' positie op dit punt te duiden: (1) Aristoteles wijst wederkerige rechtvaardigheid af, (2) hij maakt inderdaad een driedeling, (3) hij erkent wederkerige rechtvaardigheid als het grondprincipe in economische transacties en corrigerende en distributieve rechtvaardigheid in juridische constellaties en (4) hij ziet wederkerigheid als een overkoepelend begrip, waar de twee andere vormen van rechtvaardigheid onder vallen (Fuller 1949, p. 64).

Fuller heeft in zijn eigen werk gekozen voor de laatste benadering. Hij benadrukt bijvoorbeeld dat het strafrecht niet moet worden gezien als een instrument voor correctie en controle, maar als middel om menselijke interactie en wederkerige relaties te faciliteren: "a rule against murder, effectively enforced, serves to enlarge the scope of the individual's interactions with others" (Fuller 1975, p. 90). Evenzo benadrukt Fuller dat distributieve rechtvaardigheid niet als grondslag voor een rechtsorde moet worden gekozen aangezien er volgens hem gegronde redenen zijn "for anticipating a certain tendency toward despotism in any government" die distributieve rechtvaardigheid als grondprincipe erkent (Fuller 1965, p. 1027). Fuller benadrukt wel dat menselijke interactie en wederkerige relaties als een minimum veronderstellen dat activiteiten die deze onmogelijk maken of ondermijnen, zoals moord, bedrog of anderszins, moeten worden bestraft. Anderszins is er ook een distribuerend element in wederkerige relaties aanwezig, aangezien als A en B goed C en D willen ruilen, zij in het onderhandelingsproces zullen komen tot de optimale distributie van goederen.

Dit is echter een distributie die niet van bovenaf wordt opgelegd, vanuit een idee van het algemeen belang of objectief meest redelijke verdeling van goederen, maar die vanzelf ontstaat vanuit het streven van elk van de autonome individuen naar de maximale bevrediging van zijn eigen belangen. Een zekere correctie en distributie is dus in het wederkerigheidsbegrip ingesloten.

De grondslag voor deze nadruk op wederkerigheid ligt in Fullers veronderstelling dat de rechtsorde als zodanig is gebaseerd op het pre-juridische gewoonterecht (Fuller 1975, p. 95) dat voortkomt uit menselijke interactie en de afspraken of gewoontes die daaruit voortvloeien (Fuller 1971, p. 44). Contractrecht, dat volgens Fuller moet worden beschouwd als half gewoonterecht, half geschreven recht, vormt het belangrijkste rechtsgebied in zijn op wederkerigheid gebaseerde rechtssysteem. Net als gewoonterecht is contractrecht gebaseerd op menselijke interactie en de capaciteit van individuen om hun eigen belangen te behartigen door middel van wederkerige relaties, alhoewel het wel procedurele regels en juridische begrenzingen neerlegt. Strafrecht, zoals eerder gesteld, moet worden gezien als een instrument in het faciliteren van menselijke interactie, wat ook geldt voor onder andere het administratief recht, wat Fuller illustreert met het bekende voorbeeld dat alhoewel verkeersregels bepaalde begrenzingen opleggen, ze in feite de verkeersinteractie mogelijk maken (Fuller 1969a, p. 13). Niet alleen is volgens Fuller het recht gebaseerd op reciprociteit en menselijke interactie en moeten alle deelgebieden van het recht primair worden begrepen als instrumenteel aan deze interactie, ook de relaties tussen de wetgever, rechter, uitvoerende macht en burger worden gedomineerd door hun wederkerige karakter (Fuller 1977, p. 39-40).

Wellicht het bekendste voorbeeld hiervan is de relatie tussen de burger en de staat. Fuller stelt dat er een aantal basisprincipes van het recht zijn, verbonden aan het principe van legaliteit, namelijk dat de wet (1) algemeen, (2) afgekondigd, (3) prospectief, (4) duidelijk, (5) non-contradictoir en (6) constant is en dat zij (7) niet het onmogelijke van de burgers verlangt en (8) getrouw wordt uitgelegd door de rechterlijke en uitvoerende macht. De wederkerige relatie bestaat er in het kort uit dat de burger de wetten moet volgen, althans voor het overgrote deel, en dat de staat de principes van legaliteit, of de 'innerlijke moraliteit' van het recht, moet respecteren. "When this bond of reciprocity is finally and completely ruptured by [the] government, nothing is left on which to ground the citizen's duty to observe the rules" (Fuller 1969b, p. 40).

De principes van legaliteit garanderen dat de burger de regels die op hem betrekking hebben kent en zijn gedrag daarop kan aanpassen en dat hij niet wordt veroordeeld voor zaken waaraan hij geen schuld heeft (het *mens rea* principe). Ze beschermen derhalve de autonomie en waardigheid van de burger als mens die in staat is tot rationeel handelen. "Every departure from the principles of the law's inner morality is an affront to man's dignity as a responsible agent. To judge his actions by unpublished or retrospective laws, or to order him to do an act that is impossible, is to convey to him your indifference

to his powers of self-determination. Conversely, when the view is accepted that man is incapable of responsible action, legal morality loses its reason for being" (Fuller 1969b, p. 162-163).

Aan het respect voor de principes van legaliteit zijn twee belangen verbonden. Ten eerste het bestaan van de rechtsorde als zodanig. Omdat zij is gebaseerd op pre-juridisch gewoonterecht en alle verschillende rechtsgebieden en rechtsrelaties zijn gebaseerd op wederkerigheid, is een ontkenning van de autonomie van de burger een ondermijning van de rechtsorde zelf. Wederkerigheid is immers gebaseerd op de verantwoordelijkheid van beide partijen voor hun daden en op hun capaciteit om door de wederkerige relaties hun eigen belangen te behartigen. Hiermee komt ook het basale streven van de rechtsorde, namelijk orde creëren, op het spel te staan. Immers, als burgers de wetten niet kennen of ze deze niet kunnen opvolgen faalt het recht in het regelen en ordenen van het leven en houdt de rechtsorde simpelweg op een rechtsorde te zijn.

Ten tweede komt ook de mogelijkheid om door middel van het recht bepaalde maatschappelijke idealen, zoals veiligheid of gelijkheid, te bewerkstelligen onder druk te staan. Niet alleen is het ook hiervoor nodig dat de autonomie van de burger wordt gerespecteerd en dat de principes van legitimiteit zijn gewaarborgd, daarbij moet tevens worden bedacht dat ook hierbij de wederkerige relatie tussen de burger en de overheid centraal staat. Net zoals persoon A slechts weer met persoon B zal handelen als hij meent dat hij met de eerste overeenkomst zijn eigen belangen optimaal heeft behartigd, zo ook zal de burger de wetten slechts vrijwillig volgen en daarnaar handelen als hij het gevoel heeft dat hij daardoor ook zijn eigen persoonlijkheid maximaal kan ontplooiën (Fuller 1968).

Niet alleen ontstaat er derhalve een plicht voor de overheid om geen wetten aan te nemen die de autonomie of de menselijke waardigheid van personen onnodig en disproportioneel ondermijnen, ook is er een positieve plicht om wetten aan te nemen die de burger maximale vrijheid gunnen. De regels die noodzakelijk zijn om het samenleven tussen verschillende individuen te ordenen en te reguleren moeten deze vrijheid dienen en persoonlijke ontplooiing faciliteren en maximeren: "the only permissible form of legislation is the sort that lets individuals plan their own lives. Simply put, legislative enactments are baselines for self-directed conduct by citizens, providing the minimal restraints necessary for continuing interaction. Legislation properly conceived permits citizens to order their own affairs, to pursue their own good in their own way (...)" (Fuller 1981, p. 158).

Conclusie

In dit essay is beschreven hoe het privacy-recht thans is geformuleerd als (1) een persoonlijk klachtrecht, (2) dat aan een individuele waarde bescherming

biedt en (3) dat in concrete situaties wordt afgewogen tegen een maatschappelijke belang. Ook is aangegeven dat de nieuwe ontwikkelingen van Big Data met zich brengen (1) dat het steeds moeilijker wordt persoonlijke schade aan te tonen en een individueel recht te claimen, (2) dat de waarde die bij dit soort processen op het spel staat een maatschappelijke is, namelijk gerelateerd aan de basale legitimiteit en effectiviteit van de staat, en (3) dat de belangenafweging niet langer een adequate test is om een uitkomst voor privacy-zaken te bieden. Tot slot is Fullers rechtstheorie besproken; in een wederkerig rechtsparadigma zou voor elk van de voorgaande punten een alternatief kunnen worden gevonden. (1) Respect voor de principes van legaliteit is primair de plicht van de staat als onderdeel van zijn wederkerige relatie met de burger. (2) Alhoewel de autonomie en waardigheid van de burger worden beschermd door de principes van legaliteit, worden deze individuele belangen geformuleerd als onderdeel van en voorwaarde voor twee zaken van algemeen belang, namelijk het bestaan van de rechtsorde als zodanig en de mogelijkheid om door middel van de rechtsorde bepaalde idealen te verwezenlijken. (3) Alhoewel de belangen van het individu derhalve worden meegenomen, geschiedt de beoordeling van regelgeving en beleid niet door deze tegen het algemeen belang af te wegen, maar worden wetten en regels enerzijds beoordeeld op de vraag of zij de minimumvoorwaarden voor de rechtsorde respecteren en anderzijds of zij streven naar de maximale vrijheid voor burgers. Dit is derhalve een intrinsieke beoordeling van de kwaliteit van wetgeving.

Privacy zou eenvoudig als één van de minimumvoorwaarden in een wederkerig rechtstelsel kunnen worden geformuleerd. Ten eerste ziet privacy van oudsher op handelingen als eten, drinken, slapen en mogelijk seks, waarbij de keuzemogelijkheid beperkt is; ze worden dan ook traditioneel naar het privé-domein verbannen, waar wetten en regels in mindere mate zeggingskracht hebben (Arendt, p. 30). Nu wederkerigheid is gebaseerd op autonomie en keuzevrijheid, vallen zaken die buiten deze keuzeruimte vallen in principe buiten de reikwijdte van het recht. Fuller stelt dan ook dat het privé-domein een aparte juridische status heeft, dat bijvoorbeeld homoseksualiteit niet kan en mag worden verboden in dit domein en dat ook andere zaken verbonden aan noodzakelijkheid principieel van de rechtsorde zijn uitgezonderd (Fuller 1971, p. 25; Fuller 1968, p. 103). Ten tweede is privacy traditioneel gericht op controle en autonomie, bijvoorbeeld in de zin van controle over privé- of persoonsgegevens, en is de gedachte dat zonder een afgeschermd privé-domein het individu zich niet kan ontwikkelen tot een autonoom individu (Westin). Niet alleen is in Fullers werk autonomie een constitutief element voor wederkerigheid, dat slechts kan worden beperkt met het gevaar de wederkerige relatie zelf te ondermijnen, ook stelt Fuller expliciet dat controle over privé-informatie essentieel is "for the successful functioning of the principle of reciprocity" (Fuller 1959, p. 258-289), aangezien partijen het beste hun belangen kunnen behartigen middels een wederkerig proces als er geen openheid is over hun

persoonlijke situatie, hun voorkeuren en bijvoorbeeld hun bereidwilligheid tot concessies. Tot slot wordt privacy, zoals eerder gesteld, vaak gezien als een algemeen persoonlijkheidsrecht dat het individu beschermt in zijn ambitie zich maximaal te ontplooiën. Zoals in de vorige paragraaf is aangegeven is ook dit element gewaarborgd in een wederkerig rechtsstelsel nu de rechtsorde als vorm van sociale ordening precies ten doel heeft om burgers maximale vrijheid toe te kennen.

Door privacy te formuleren als een plicht van de staat in een op wederkerigheid gebaseerd rechtsstelsel wordt de primaire normadressaat van het respect voor privacy de staat en is het in beginsel aan hem om hiertoe maatregelen te treffen en aan te tonen dat deze afdoende zijn voor het handhaven van een adequaat beschermingsniveau. Hierdoor wordt een oplossing geboden voor het feit dat het ten aanzien van gegevensverwerkingsprocessen vaak moeilijk is om aan te tonen of en hoe deze een invloed hebben op een bepaald persoon, terwijl het wel duidelijk kan zijn dat een dergelijk proces niet noodzakelijk of ineffectief is. Het verbod op hypothetische en abstracte klachten vervalt daarmee. Daarbij kunnen de individuele belangen die met privacy worden beschermd worden geformuleerd als of gekoppeld aan algemene en gemeenschappelijke waarden, zoals ten aanzien van de effectiviteit en legitimiteit van de staat. Niet alleen doet dit meer recht aan de problematiek die met de NSA-affaire en soortgelijke Big-Dataprocessen gemoeid is, ook zou het de mogelijkheid bieden voor maatschappelijke organisaties om in het algemeen belang een zaak aan te spannen. Daarbij komt dat niet langer het individuele belang tegen het algemene belang wordt afgewogen om een concrete privacy-inbreuk op haar rechtmatigheid te beoordelen, maar wordt er simpelweg naar de intrinsieke kenmerken van een wet of beleid gekeken. Het gaat hierbij dan voornamelijk om de beoordeling van de noodzakelijkheid, proportionaliteit en effectiviteit van wetgeving en beleid en de vraag of zij de minimumvoorwaarden voor de rechtsorde respecteren en of zij streven naar een maximale vrijheid voor burgers. Een dergelijk alternatief paradigma hoeft niet ter vervanging van het huidige stelsel te gelden, maar moet vooral worden gezien als een aanvulling daarop waardoor de uitdagingen en dilemma's die de NSA-affaire en de daaraan verbonden Big-Dataprocessen opwerpen, kunnen worden ondervangen.

Uiteraard kan een dergelijk alternatief paradigma geen eenduidig antwoord geven op vragen omtrent de legitimiteit van het verzamelen van persoonsgegevens of meta-data als zodanig. Een wederkerig privacy paradigma is daarin niet eenduidig en absoluut, net zo min als het huidige paradigma. Toch kan aan de hand van de NSA affaire worden getoond wat het fundamentele verschil is tussen de twee raamwerken, dat ook in meer algemene zin kan worden geëxtrapoleerd naar Big Data processen in het algemeen. Neem de klacht die nu aanhangig is bij het EHRM over NSA-gelijke praktijken in het Verenigd Koninkrijk. Ten eerste is het de vraag of deze klacht ontvankelijk zal worden verklaard omdat het zeer lastig zal zijn om (het vermoeden van) persoonlijke

schade te onderbouwen. Daarbij komt dat slechts één natuurlijk persoon deze klacht mede heeft ingediend, die evenwel woonachtig is in Duitsland en derhalve waarschijnlijk niet direct is getroffen door de praktijken van de Britse inlichtingendiensten. De drie maatschappelijke organisaties die mede-indiener van de klacht zijn zullen onder de huidige stelsel waarschijnlijk niet-ontvankelijk worden verklaard daar zij worden geacht geen persoonlijke schade te kunnen lijden met betrekking tot een privacy-schending.

Ten tweede gaat het bij de NSA-affaire en soortgelijke dataverwerkingsprocessen om meta-data en geaggregeerde data. Meta-data gaan niet over privé-zaken, zoals de inhoud van de communicatie, maar om de verkeersgegevens. In de analoge wereld is dit te vergelijken met de envelop, waarvan de adressant valt af te lezen, alsmede de grote en zwaarte van de post en soms de verzender. Deze informatie valt traditioneel niet onder het recht op privacy of slechts in beperkte mate. Voor geaggregeerde data geldt hetzelfde, aangezien groepsprofielen een beeld geven van een groot aantal personen en niet één specifiek individu betreffen. Het is dan ook zeer de vraag of het EHRM zal oordelen dat de aanhangige klacht onder de materiele reikwijdte van artikel 8 EVRM valt en als hij daar wel toe zou besluiten, zal het beschermingsniveau vermoedelijk beperkt zijn.

Ten derde is de belangafweging tussen het private en het publieke belang in dit soort systemen lastig te maken, niet alleen omdat het private belang een tamelijk abstract en hypothetisch karakter draagt, maar het algemene belang evenzo. Er bestaat daarbij ten aanzien van inlichtingendiensten vaak een zeer grote geheimhouding omtrent de precieze werkwijze, de doelen en de resultaten van hun verrichtingen. De Britse overheid zal dan ook aanvoeren dat de grootschalige gegevensverzameling noodzakelijk is in het belang van de nationale veiligheid, stellen dat door de activiteiten van de inlichtingendiensten terroristische aanslagen en andere misdaden worden voorkomen en beargumenteren dat dit belang het eventuele individuele belang van de klagers overstijgt. Het zal lastig zijn voor de klagers om aan te tonen dat in dit geval de belangenafweging in hun voordeel zou moeten uitvallen, zeker nu het Hof staten doorgaans een 'margin of appreciation' toekent om dergelijke afwegingen te maken.

Derhalve lijkt het huidige paradigma niet geschikt voor de uitdagingen van de moderne tijd. Het op grote schaal verzamelen van meta-data en het omwerken van persoonsgegevens tot geaggregeerde groepsprofielen kan slechts in beperkte mate worden benaderd vanuit het huidige rechtstelsel. Bedacht moet worden dat dit verschilt van het verzamelen van privacygevoelige gegevens, zoals bijvoorbeeld betreffende iemands politieke of seksuele voorkeur, zijn medische geschiedenis of strafblad. Het verzamelen van dit soort gegevens valt in het huidige paradigma wel onder de materiele reikwijdte van artikel 8 EVRM en de persoon die deze gegevens betreft heeft tevens een klachtrecht om voor het EHRM tegen dit soort zaken op te komen. Ook valt hier een betere belan-

genafweging te maken nu het persoonlijke belang dat met het verzamelen van dit soort gegevens is gemoeid helder en afgebakend is.

Voor de Big Data processen ligt echter een alternatief privacy paradigma of een fundamentele verandering van het huidige paradigma voor de hand. Een paradigma waarin privacy als wederkerig concept wordt geformuleerd zou een mogelijke oplossing voor de huidige dilemma's kunnen bieden. Ten eerste wordt respect voor privacy niet zozeer het subjectieve recht van de burger als wel de plicht van de staat als onderdeel van zijn wederkerige relatie met de burger. Hiermee vervalt de correlatie tussen persoonlijke schade en een persoonlijk klachtrecht en wordt de weg geopend voor een *actio popularis*, een rechtszaak in het algemeen belang. Daarin wordt een klacht simpelweg gerelateerd aan het feit dat de staat niet voldoet aan de randvoorwaarden voor het gebruik van zijn macht en wordt daarmee de eerste van de bezwaren ten aanzien van het huidige paradigma ondervangen.

Ten tweede wordt de grootschalige verzameling van meta-data en de opslag en het gebruik van geaggregeerde informatie en groepsprofielen niet langer gekoppeld aan het individuele belang en de autonomie en waardigheid van de burger. Het belang dat hiermee is gemoeid wordt veeleer een maatschappelijk belang, gekoppeld aan de vraag of zulke systemen überhaupt noodzakelijk, proportioneel en effectief zijn. Een klacht over Big Data processen hoeft dan ook niet zozeer te gaan over welke schade zulke systemen doen aan een specifiek individu, maar of zij de basale legitimiteit en effectiviteit van de staat niet ondermijnen. Door privacy zo te herformuleren wordt het tweede bezwaar ten aanzien van het huidige privacy paradigma ondervangen.

Ten derde en tot slot, alhoewel de belangen van het individu worden meegenomen, geschiedt de beoordeling van regelgeving en beleid niet door deze tegen het algemeen belang af te wegen, maar worden wetten en regels op hun intrinsieke kwaliteit beoordeeld. Hierdoor wordt een alternatief aangedragen voor de belangenafwegingstest die nu prominent is in privacy-zaken, maar faalt als het gaat om Big Data processen. Daarbij komt dat er minimum principes voor de rechtsorde kunnen worden geïntroduceerd die nimmer mogen worden geschonden, ook niet als dit uit een afweging tussen het individuele en het algemene belang zou volgen. Dit zou een oplossing kunnen bieden voor het feit dat de gegevensverzameling door de NSA en soortgelijke partijen simpelweg indruist tegen de principes van behoorlijk bestuur, misbruik van macht en de basale legitimiteit van de staat ondermijnt.

Over de auteur

Bart van der Sloot is NWO-onderzoeker aan het Instituut voor Informatierecht van de UvA en coördinator van het Amsterdam Platform for Privacy Research.

Literatuur

- Aid, Matthew M., *The secret sentry: the untold history of the National Security Agency*. New York: Bloomsbury Press, 2009.
- Aleinikoff, T. Alexander, "Constitutional Law in the Age of Balancing", *The Yale Law Journal* 96 (1987) 5, 943-1005.
- Allen, Anita LaFrance, *Why privacy isn't everything: feminist reflections on personal accountability*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2003.
- Arendt, Hanna, *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago press, 1998.
- Ariès, Philippe & Duby, Georges (eds.), *A history of private life*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1987-.
- Aristoteles (trans. J.A.K. Thomson), *The Nicomachean ethics*. London: Penguin, 2004.
- Benn, Stanley I. "Privacy, Freedom, and Respect for Persons". In: J. R. Pennock & J. W. Chapman (eds.), *Privacy*. New York: Atherton Press, 1971.
- Custers, Bart, Calders, Toon, Schermer, Bart & Zarsky, Tal (eds.), *Discrimination and privacy in the information society: Data Mining and profiling in Large Databases*. Heidelberg: Springer, 2013.
- Etzioni, Amitai, *The limits of privacy*. New York: Basic Books, 1999.
- Fuller, Lon Lovuis, *The problems of jurisprudence: a selection of readings supplemented by comments*. Brooklyn: The Foundation Press, 1949.
- Fuller, Lon Lovuis, "Government Secrecy and the Forms of Social Order". In: Friedrich, C. J. *Community*. New York: The liberal Arts Press, 1959.
- Fuller, Lon Lovuis, "Irrigation and Tyranny", *Stanford Law Review* 17 (1965) 6, 1021-1042.
- Fuller, Lon Lovuis, "Freedom as a Problem of Allocating Choice", *Proceedings of the American Philosophical Society* 112 (1968) 2, 101-106 .
- Fuller, Lon Lovuis, "Human interaction and the Law", *The American Journal of Jurisprudence* 14 (1969a) 1, 1-36.
- Fuller, Lon Lovuis, *The Morality of Law*. London: Yale University Press, 1969b.
- Fuller, Lon Lovuis, *Anatomy of the law*. Harmondsworth: Penguin Books, 1971.
- Fuller, Lon Lovuis, "Law as an Instrument of Social Control and Law as a Facilitation of Human Interaction", *Brigham Young University Law Review* (1975) 89, 89-98.
- Fuller, Lon Lovuis, "Some presuppositions shaping the concept of Socialization". In: J.L. Tapp & E.J. Levinne, *Law, justice and the individual in society: psychological and legal issues*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1977.
- Fuller, Lon Lovuis, "The implicit Laws of Lawmaker". In: Fuller, Lon Lovuis, *The Principles of Social Order*. Durham: Duke University Press, 1981.
- Mayer-Schönberger, Viktor & Cukier, Kenneth, *Big data: a revolution that will transform how we live, work, and think*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2013.
- Nissenbaum, Helen, *Privacy in context: technology, policy, and the integrity of social life*. Stanford: Stanford University Press, 2010.
- Ovey, Clare & White, Robin C. A., *European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Rehnquist, William Hubbs, "Is an expanded right of privacy consistent with fair and effective law enforcement? Or: Privacy, you've come a long way, baby", *The University of Kansas Law Review* 23 (1974-1975) 1, 1-22.
- Posner, Richard Allen, *The economics of justice*. Cambridge: Harvard University Press, 1981.
- Roessler, Beate & Mokrosinska, Dorota, "Privacy and social interaction", *Philosophy Social Criticism*, published online 19 July 2013, 1-21.
- Solove, Daniel, *Understanding privacy*. Cambridge: Harvard University Press, 2008.
- Warren, Samuel Dennis & Brandeis, Louis Dembitz, "The Right to Privacy", *Harvard Law Review* 4 (1890) 5, 193-220.
- Westin, Alan Furman, *Privacy and freedom*. London: Lowe & Brydone, 1967.

Jurisprudentie

- C.: Europees Hof voor de Rechten van de Mens, C. t. België, applicatie no. 21794/93, 07 augustus 1996.

Herbecq: Europese Commissie voor de Rechten van de Mens, Herbecq t. België, applicatie nos. 32200/96 & 32201/96, 14 januari 1998.
Murray: Europese Commissie voor de Rechten van de Mens, Murray t. het Verenigd Koninkrijk, applicatie no. 14310/88, 10 december 1991.
Niemitz: Europees Hof voor de Rechten van de Mens, Niemitz t. Duitsland, applicatie no. 13710/88, 16 december 1992.
Taura: Europese Commissie voor de Rechten van de Mens, Taura en anderen t. Frankrijk, applicatie no. 28204/95, 04 december 1995.
Volkov: Europees Hof voor de Rechten van de Mens, Oleksandr Volkov t. Oekraïne, applicatie no. 21722/11, 09 januari 2013.

Wetgeving

EVRM: Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden Rome, 4.XI.1950.
Rbp: Richtlijn 95/46/EG van het Europees Parlement en de Raad van 24 oktober 1995 betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens, Publicatieblad Nr. L 281 van 23/11/1995 blz. 0031 - 0050.

Søren Kierkegaard

Stadia op de levensweg

Vertaling: Jan Marquart Scholtz

Eindredactie: Onno Zijlstra en Paul Cruysberghs

Nawoord: Johan Taels

Stadia op de levensweg is het grote pseudonieme werk van Søren Kierkegaard uit 1845 waarin centrale thema's uit de eerdere geschriften *Of/Of*,

Vrees en beven en *De herhaling* bij elkaar komen.

Kierkegaard presenteert hier een verzameling manuscripten die in het bezit gekomen is van Hilarius Bogbinder. De uitgave van Bogbinder bestaat uit het verslag van een feestmaal waarbij de aanwezigen een lofrede op de erotiek houden, een pleidooi voor het huwelijk en het dagboek van een verliefde jongeman die niet in staat is zijn relatie in stand te houden en nu een religieuze zoektocht onderneemt, gevolgd door de bespiegelingen hierover van Frater Taciturnus.

Het esthetische stadium, het ethische stadium en het religieuze stadium worden in hun diverse varianten kleurrijk beschreven en beargumenteerd, maar krijgen ook gestalte in de verschillende personages. Het geheel is in zijn rijkdom een meesterstuk van Kierkegaards schrijverschap en een hoogtepunt in de Europese literatuur. hebben voor de belangen van zijn cliënt of speelt er meer mee'.

Isbn 978 94 6036 159 3, 656 pp., € 52,90

Gebonden uitgave met stofomslag en leeslint

Verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij Uitgeverij DAMON

advertentie